

KİŞİLİĞİN OLUŞUMUNDA FITRAT VE SOSYAL ÇEVRENİN ETKİSİ (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)

Yrd. Doç. Dr. Musa BİLGİZ*

ÖZET

Kur'an'ın mucize oluşunun delillerinden biri de, O'nun az kelimeyle çok anlam ifade etmesidir. Bu çalışmada İsra, 17/84. ayetinin anlamı hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Söz konusu ayette yer alan 'şakile' kelimesi de çok anlamlıdır. Bu kelime, insanın psiko-sosyal yapısı hakkında bir takım gerçekleri ifade etmektedir. Bu gerçekler, insanın hem yaratılıştan getirdiği ve hem de sonradan kazandığı müspet veya menfi değer yargılarıyla kişiliğini oluşturduğu hususudur.

Anahtar Kelimeler: Davranış, kişilik, karakter, mizaç, din, hayat tarzı.

ABSTRACT

The Influence Of Creation And Social Environment On Formation Personality (With in The Context Of İsra 17/84. Verse)

One of the evidences of Kur'an about its being a miracle is also its explaining many meanings by few words. In this study, we will try to give knowledge about the meaning of İsra, 17/84 verse. The word 'şakile', taking part in this mentioned verse, also has many meanings. This word, expresses a group of facts about human's psycho-social structure. These facts are the matters, by which humans constitute their personalities with positive or negative worth ideas they have both carried from creation and gianed later.

Key Words: Behaviour, personality, character, nature, religion, life style.

---

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. (bilgiz@atauni.edu.tr)

Amaç ve Kapsam:

Bilindiği üzere herhangi bir metni anlama ve yorumlamada anahtar kelimelerin bilinmesi ve anlam çerçeveleri çok önemli bir husustur. Çünkü kavramlar, çok çeşitli ve zengin anlam katmanlarına sahip birer mana kozasını çağrıştırmaktadır. Kur'an'ın sahil bir şekilde anlaşılması da kullandığı lafızların anlam çerçevelerinin belirlenmesiyle mümkündür. Kur'an'ın insan ve kâinat tasavvurunu doğru bir biçimde anlamak için ilgili mana kozalarını sıhhatli bir şekilde belirlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda yapılması gereken, sözcüklerin birden fazla anlamlarını teke indirgemek değil, bilakis bütün anlam örgüsünü nazarı dikkate almanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz.¹

Bu çalışmanın amacı, "De ki: Herkes kendi "şakilesine" göre davranmaktadır. Ve bunun içindir ki Rabbiniz kimin en doğru yolu seçtiğini çok iyi bilmektedir" (İsra, 17/84.) ayetinin anlamını, geçmiş ve günümüz kaynakları ışığında değerlendirmeye tabi tutmaktır.

Kapsamı ise, özellikle ayette yer alan ve çok anlamlı olan 'şakile' kelimesi hakkında bilgi verdikten sonra, yine kaynaklardan istifadeyle kendi düşüncemizi belirterek, ilgi duyanlara, Kur'an'ın anlam derinliğini ve zenginliğini hissettirmeye çalışmaktır.

1- SÖZLÜKLERDE 'ŞAKİLE' KELİMESİ

'Şakile' kelimesi, sözlüklerde ve tefsirlerde eş anlamlı veya yakın anlamlı diyebileceğimiz birden çok kelime ile açıklanmıştır. Biz bu kelimelerden bir kısmını, önce özgün yani Arapça ifade edildikleri tarzda verecek, daha sonra da bunların anlam yönünden açılımlarına değineceğiz.

---

¹ Kur'an'ın anlaşılmasında kavramların yeri ve önemi konusunda geniş bilgi için bkz. Yılmaz, Hasan, "Kur'an'ı Anlamada Odak Kavramların Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", *Atatürk Ü. İlahiyat F. Dergisi*, 2004/22, s. 231-242; Demir, Şehmus-Yılmaz, Hasan, "Kur'anî Konu, Kavram ve Süre Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım", *EKEV Akademi Dergisi*, 2003/14, s. 113-124

a)- ‘Şakile’ kelimesi, şekil kökünden türemiştir. ‘Şekl,’ benzer,² misl,³ denk, şekil,⁴ cins, tür, cihet⁵ ve uygun olma⁶ anlamlarına gelmektedir. ‘Şekl,’ bir şeyin niteliksel ve niceliksel yani fiziki ve manevi özellikleri, veya kişinin ahlaki özellikleridir.⁷ Kişinin şekli, onu ifade ve temsil eden fiziki ve manevi özelliklerdir. Bu manada iki şey birbirine benzedi, şu çocuk babasına benzer, arkadaş ve dostlar birbirine benzer ifadeleri kullanılır. “Bir şey diğerinin şeklinde” denildiği zaman, onun benzeri, cins ve türünde, onunla aynı özellikleri taşıma anlamı kastedilir. Bu özellikler, insanın tanınmasını sağlar. Kişi, hem kendi özellikleriyle ve hem de arkadaşlık, dostluk ettiği, yani kendileriyle aynı inanç ve düşünceyi paylaştığı insanlarla bilinir ve tanınır. Bir şeyin şekli, onun hissedilen, düşünülebilen özellikleridir. ‘Şekl’ kökünden türeyen “müşakele” ise, iki şey arasında münasebet, muvafakat ve uyumun bulunmasıdır.⁸ ‘Teşekkele,’ meydana gelmek, şekillenmek, ‘eşkele’ ve ‘müşkil’ kelimeleri ise, anlaşılması zor, birbirine benzeyen, çözümü güç, hemen ilk bakışta anlaşılabilen anlamlarına gelmektedir.⁹

b)- ‘Şakile’ kelimesinin, ‘nahiye,’ ‘cedile,’¹⁰ ‘tarika’¹¹ ve ‘mezheb’¹² anlamına geldiği de söylenmiştir. ‘Nahiye,’ yön, taraf, denklik, civar, himaye, yan, kıyı ve çevre demektir.¹³ ‘Cedile’ ise, aile çevresi, durum, yol, yaşantı şekli, hayat tarzı ve mezhep demektir.¹⁴ İbn Abbas ve Katade, şakile kelimesinin, ‘nahiye’ ve ‘cedile’ anlamında

² Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, Tah. Mehdi Mahzumî-İbrahim Samerraî, Mektebetu'l-Hilal, Beyrut, tsz., 5/295; Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, tah: M. Muhammed Şakir, Daru'l-Maarif, Kahire, 1119, 15/153; Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *Esasu'l-Belağa*, Daru Sadır, Beyrut, 1412/1992, s. 335; İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, 1410/1990, 11/356; Firuzabadi, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmusu'l-Muhîd*, Müessesetü'r-Risale, 3. baskı, Beyrut, 1413/1993, s. 1318

³ İbn Manzur, 11/356

⁴ Halil b. Ahmed, 5/295; Kurtubi, Ebu Abdillah, *el-Cami' li-Ahkami'l-Kur'an*, (baskı yeri ve tarihi yok), 6/3938

⁵ İbn Manzur, 11/356; Razi, Ebi Bekr Muhammed, *Muhtaru's-Sihah*, tah. Muhammed Hatır, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1995, s. 354

⁶ Firuzabadi, s. 1317-1318

⁷ Halil b. Ahmed, 5/295; Nehhas, Ebu Cafer, *Meani'l-Kur'an*, tah. Muhammed Ali Sabunî, Camiatu Ummi'l-Kura, Mekke, 1.b, 1409, 6/131; İsfahanî, Rağîb, *Mufredatu Elfazi'l-Kur'ân*, tah: Safvan Adnan Davudî, Daru'l-Kalem, Şam, 1997, s. 462; İbn Manzur, 11/356; Firuzabadi, s. 1317-1318.

⁸ İbn Manzur, 12/61; Razi, s. 354; Firuzabadi, s. 176

⁹ İbn Manzur, 11/356

¹⁰ İbn Manzur, 11/356

¹¹ Cessas, Ebu Bekr, *Ahkamu'l-Kur'an*, tah. Muhammed Sadık Kamhavi, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 5/33

¹² Taberî, 8/140; İbnü'l-Cevzî, 5/80; İbn Manzur, 11/356; Şevkanî, 3/253-254

¹³ İbn Manzur, 11/356

¹⁴ İbn Manzur, 11/356

olduğunu söylüyorlar.¹⁵ Bu anlamlara göre, 'nahiye,' 'cedile,' 'tarika' ve 'mezheb' kelimeleri, yakın anlamlıdır. Zeccac (h.311), *şakile*'nin mezheb ve tarikat anlamında olduğunu belirtmektedir.¹⁶ '*Şakile*'nin anlamına ilişkin olarak ifade edilen tarikat ve mezheb kelimeleri, teknik anlamlarında değil, kişinin takip ettiği yol, tuttuğu görüş, yaşantı şekli ve hayat tarzı manasını ifade etmektedir.

c)- '*Şakile*'ye, '*halika*',¹⁷ '*tabia*',¹⁸ '*cibille*', '*seciyye*'¹⁹ ve '*mizac*' anlamları da verilmiştir.²⁰ Bu kelimeye İbn Abbas'ın, tabiat anlamı verdiği rivayet edilmiştir.²¹ '*Halika*,' insanın yaratılış tarzı,²² takdir etmek, ilk ve örneksiz yaratılış, varlık sahasına çıkarmak,²³ tabiat,²⁴ huy²⁵ ve varlık²⁶ anlamlarına gelmektedir. '*Cebele/cibillet*' ise, yaratılmak, bağlanmak, yönelmek, arzulamak ve zorlanmak anlamlarına gelmektedir. Meşhur Kur'an bilgilerinden el-Ferra (h. 822), '*şakile*'nin *cibillet* anlamında olduğunu söyler...²⁷ İnsanın kendi seviyesine uygun olanı icra etmesinden dolayı *seciyye* kelimesi, *şakile* diye de isimlendirilmiştir.²⁸ '*Seciyye*' ise, huy, tabiat, insanın yaratılış tarzı²⁹ anlamlarına gelmektedir. '*Mizac*' ise, bir şeye sonradan karıştırmak demektir...³⁰ '*Halika*,' '*tabia*,' '*seciyye*,' ve '*cibillet*' kelimeleri, eş anlamlıdır.

¹⁵ Taberî, 8/140; Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 3/268-269; Kurtubi, 10/281; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Zadu'l-Mesîr fi İlmî't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 3. baskı, 1404, 5/80; İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1969, 3/60; Şevkanî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadir*, Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır, 2. baskı, 1964, 3/253-254

¹⁶ İbnu'l-Cevzi, 5/80

¹⁷ İbn Manzur, 11/356

¹⁸ Razi, s. 196; Halil b. Ahmed, 2/23, 4/151; Cessas, 5/33

¹⁹ Taberî, 8/140; Tabatabai, Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslamî, Kum, 1417, 13/189

²⁰ Kurtubi, 10/281; Maverdî, 3/268-269; İbnu'l-Cevzî, 5/80; Şevkani, 3/253-254

²¹ Maverdî, 3/268-269; İbn Kesir, 3/60

²² İbn Manzur, 8/22

²³ İbn Manzur, 10/85

²⁴ Firuzabadî, s. 1137

²⁵ Halil b. Ahmed, 4/151

²⁶ Halil b. Ahmed, 4/151

²⁷ Ferra, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad ed-Deylemî, *Meani'l-Kur'an*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 2.b. 1980, 2/130; Kurtubi, 3/363

²⁸ Tabatabai, 13/189

²⁹ Halil b. Ahmed, 2/23; Razi, s. 326, 403; İbn Manzur, 6/107, 8/232; Firuzabadi, s. 960

³⁰ İbn Manzur, 2/366

d)- ‘Şakile’nin, ‘niyyet’,³¹ ‘din’,³² ‘hide’,³³ ‘adet’³⁴ ve ‘ahlak’³⁵ anlamlarında olduğu da ifade edilmiştir. ‘Şakile’nin, ‘niyyet’ anlamında olduğu Katade’den (h.117) rivayet edilmiştir.³⁶ ‘Hide’ ise, kişinin kendi görüş ve düşüncesine göre davranması demektir. Bu anlam, Mücahid ve Katade’den rivayet edilmiştir.³⁷ ‘Adet’ anlamını verenlere göre şakile, gelenek ve alışkanlık demektir.³⁸ Bu bilgiler, kişinin adet ve alışkanlık haline getirerek benimsediği hayat tarzına ‘şakile’ demektirler.³⁹ Herkesin ahlakına uygun olan yola, hayat tarzına göre davrandığı dikkate alınarak, ‘şakile’ye ahlak anlamı da verilmiştir.⁴⁰

e)- ‘Şakile,’ ‘iş ve ihtiyaç’ anlamına da gelmektedir. ‘Şekl’ kökünden gelen ‘eşkele’ ve ‘şekla’ kelimeleri, ihtiyaç anlamına da gelmektedir. ‘Şekl’ kelimesinin çoğulu olan ‘eşkal’ kelimesi ise, belirli bir çaba göstererek, önem vererek, meylederek, benimseyerek yapılan, çeşitli iş ve ihtiyaç anlamlarını taşır.⁴¹ ‘eş-Şakiletu mine’l-umur,’ denildiği zaman, yapan kişiye layık, uygun olan iş anlaşılır.⁴² Bu durumda şakile, yapan kişiye uygun olan, ona yakışan iş ve davranış⁴³ anlamına gelmektedir. ‘Şakile,’ ana yoldan ayrılarak bölünmüş tali yollar, cemaat anlamına da gelmektedir.⁴⁴

‘Şekl’ ve ‘şikal’ kelimeleri, ‘ikal’ anlamına da gelmektedir. Buna göre, hem hayvanı bağlama eylemi ve hem de bağlamaya yarayan ip için ‘şikal’ denmektedir. Ayrıca bir kitabı harekelemek, noktalamak ve onu anlaşılır hale getirecek düzenlemelerde bulunmak anlamları için de ‘şikal’ sözcüğü kullanılmaktadır.⁴⁵

2- TEFSİR VE MEÂLLERDE “ŞAKİLE” KELİMESİ

³¹ Firuzabadi, s.1327; Taberî, 8/140; Kurtubi, 6/78; Maverdi, 3/268-269; Şevkanî, 3/253-254; İbn Kesîr, 3/60; İbnu’l-Cevzî, 5/80

³² Taberî, 8/140; Kurtubi, 10/281; Maverdi, 3/268-269; İbnu’l-Cevzî, 5/80; İbn Kesîr, 3/60; Şevkanî, 3/253-254

³³ Taberî, 8/140; Kurtubî, 10/281; Maverdi, 3/268-269; İbn Kesir, 3/60

³⁴ Cessas, 5/33; Maverdi, 3/268-269 ; Şevkanî, 3/253-254

³⁵ Cessas, 5/33; Maverdî, 3/268-269; Şevkanî, 3/253-254, İbnu’l-Cevzî, 5/80

³⁶ Firuzabadi, s.1327; Taberî, 8/140; Kurtubi, 6/78; Maverdi, 3/268-269; Şevkanî, 3/253-254; İbn Kesîr, 3/60; İbnu’l-Cevzî, 5/80

³⁷ Taberî, 8/140; Kurtubî, 10/281; Maverdi, 3/268-269; İbn Kesir, 3/60

³⁸ Cessas, 5/33; Maverdi, 3/268-269 ; Şevkanî, 3/253-254

³⁹ İbn Aşur, Muhammed et-Tahir, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Daru Sahnun, Tunus, 1997, 7/194

⁴⁰ Cessas, 5/33; Maverdî, 3/268-269; Şevkanî, 3/253-254, İbnu’l-Cevzî, 5/80

⁴¹ İbn Manzur, 11/357

⁴² İbnu’l-Cevzî, 5/80

⁴³ Cessas, 5/33

⁴⁴ İbn Manzur, 11/356; İbn Aşur, 7/194

⁴⁵ İsfehani, s. 462; İbn Manzur, 11/356; Firuzabadî, s. 1318

'Şekl' ve 'şakile' kelimeleri, Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçmektedir. Bunlardan biri Sad, diğeri ise İsrâ Sûresi'ndedir. Sad Sûresi'nde yer alan ayette, 'şekl' olarak geçmektedir.⁴⁶ Şekl, bu ayette cins, tür, çeşit, benzer, misl ve denklik anlamlarına gelmektedir.⁴⁷ Buna göre söz konusu ayetin anlamı: "(İnkârcılar için) Tattıkları azabın dışında, ona benzeyen daha nice azap çeşitleri vardır." Diğeri ise, bu çalışmada ele aldığımız, İsrâ Sûresi, 17/84. ayetidir. Bu ayette ise, 'şakile' kalıbında geçmektedir. Söz konusu ayetin anlamı, "De ki: Herkes kendi "şakilesine" göre davranmaktadır. Ve bunun içindir ki Rabbiniz kimin en doğru yolu seçtiğini çok iyi bilmektedir." Bu çalışmada özellikle ayetin, ilk cümlesi konu edilecektir. Onun için mealde 'şakile' kelimesine anlam vermeden olduğu gibi yazdık.

'Şakile' kelimesinin sözlük anlamlarını yukarıda maddeler halinde belirttik. Şimdi ise ayette yer alan şakile kelimesinin geçtiği cümleye, geçmiş ve günümüz bilginlerinin eserlerinde belirttikleri anlamlardan hareketle verilmiş ve verilebilecek manaları başlıklar halinde görmeğe çalışalım. Burada hemen şunu belirtmekte yarar görmekteyiz. 'Şakile' kelimesinin birden fazla anlamı olduğu için bazen bir müfessire ait bir çok anlam yer almaktadır.

a- 'Şakile' kelimesine yaratılış, karakter ve mizaç anlamını verenler

İnsanın fitrattan sahip olduğu yetenekler, duyu organları ve duyguların, sergilenen davranışların kişiliğin oluşmasında küçümsenemeyecek bir etkisi mevcuttur. Davranış ile kişilik arasında çok sıkı bir münasebet vardır. Kişinin davranışları hakkında verilen hüküm, aynı zamanda onun kişiliğine yönelik yargılamadır.⁴⁸ Bu yüzden konumuz olan ayete verilen anlamlarda bu durumları dikkate alan meal ve yorumları görmekteyiz.

"Herkes yaratılışına, mizaç ve tabiatına göre amel eder..."⁴⁹

"Herkes kendi durum ve mizacına uygun olan yolda hareket eder..."⁵⁰

"De ki: Her biri kendi asli tabiatına göre hareket eder..."⁵¹

"De ki: "Herkes yaradılışına göre davranır..."⁵²

⁴⁶ Sad, 38/58

⁴⁷ Taberî, 10/599, 12/403; İbn Kesir, 4/41

⁴⁸ Sert, H. Emin, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yayınları, İst., 2004, s. 29

⁴⁹ Taberî, 8/140; Nehhas, 4/188; Kurtubi, 10/281; İbn Kesir, 3/60; İbn Cevzi, 5/80; Alusî, Ebu'l-Fadl Mahmud, *Ruhu'l-Meanî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'îl-Mesanî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, tsz., 15/150

⁵⁰ Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İst, 1971, 3. b., 5/3196

⁵¹ Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerim*, Milsan AŞ. İst., 1985, 2/524

⁵² Sadak, Bekir, www.hasenat.net, Kur'an-ı Kerim Araştırma ve İnceleme Programı, 2.1 sürüm.

“De ki: Herkesin kendi yaratılışına göre bir davranışı vardır...”⁵³

“De ki: Herkes kendi yaratılışına (fitrat tarzına) göre davranır...”⁵⁴

“De ki: Herkes yaratılışına göre davranır...”⁵⁵

“De ki: Herkes kendi karakterine göre hareket eder...”⁵⁶

“De ki: Herkes kendi mizacına uygun iş yapar...”⁵⁷

“De ki: Herkes kendi yaratılışına (fitrat tarzına) göre davranır...”⁵⁸

“De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar...”⁵⁹

Ayete bu şekilde anlam veren heyetin daha sonra neşrettikleri “Kur’an Yolu” adlı tefsirlerinde, ‘meşreb’ kelimesinin yerine ‘karakter’ kelimesi konulmuştur.⁶⁰

“De ki: Her insan kendi seciye ve karakterine göre davranır...”⁶¹ Seciyye; yaratılıştan yani fitrattan gelen asli özelliklerdir.⁶²

“De ki: Herkes kendi yaratılışına göre davranır...”⁶³

“De ki: Herkes, kendi varlık yapısına uygun iş görür...”⁶⁴

“De ki: Herkes tabiatına göre hareket eder...”⁶⁵

“De ki: Herkes kendi yapısına göre davranmaktadır...”⁶⁶

“De ki: «Herkes kendi yapısına uygun işler görür...”⁶⁷

“De ki: Herkes karakterine göre iş yapar...”⁶⁸

⁵³ Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, www.hasenat.net, Kur’an-ı Kerim Araştırma ve İnceleme Programı, 2.1 sürüm.

⁵⁴ Mevdudî, Ebu'l-Ala, *Tefhim'ul-Kur'an*, Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yay., İst., 1995, 3/132

⁵⁵ Atay, Hüseyin – Kutluay, Yaşar, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, DİB. Yayınları, Ankara, 1983, s. 289

⁵⁶ Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1975, s. 289

⁵⁷ Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yayınları, İstanbul, 1984, 10/307-309

⁵⁸ Bulaç, Ali, www.hasenat.net, Kur’an-ı Kerim Araştırma ve İnceleme Programı, 2.1 sürüm.

⁵⁹ Karaman, Hayrettin ve diğerleri, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi*, Medine, 1987, s. 289

⁶⁰ Karaman, Hayrettin ve diğerleri, www.ikraislam.com/Tefsirler/Kur'an Yolu, 3/446.

⁶¹ Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Işık Yay., İst., 2001, s. 289

⁶² Halil b. Ahmed, 2/23

⁶³ Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur'an*, çeviri ve açıklama, Abdulaziz Hatip-Mahmut Kanık, Beyan Yay. İst, 2000, s. 437

⁶⁴ Öztürk, Yaşar Nuri, www.hasenat.net, Kur’an-ı Kerim Araştırma ve İnceleme Programı, 2.1 sürüm.

⁶⁵ Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992, 15/141

⁶⁶ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı(Meal-Tefsir)*, çev., Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İst., 1996, 2/575

⁶⁷ Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer, *Kur'an-ı Kerim Meali*, DİB. Yay., Ankara, 2001, s. 289

⁶⁸ Duman, M. Zeki, *Beyanu'l-Hak*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2006, 2/483

Yukarıda verilen anlamlar ışığında şunu söyleyebiliriz: Bu âyet, önemli bir takım psikolojik ve sosyolojik gerçeklere işaret etmektedir. Şöyle ki söz konusu ayet, inanç, düşünce, davranış ve benimsenen ahlaki değerlere ilişkin olarak bazı tespitleri gözler önüne sermektedir. Ele aldığımız ayet, insanın manevi dünyasında mevcut olan psikolojik eğilimler ile, sonradan sosyal etkileşim sayesinde ortaya çıkan unsurların varlığını ve etki alanını belirtmektedir. Ayetin genel olarak psikoloji ve sosyolojiyi ilgilendiren boyutu olmakla birlikte, özellikle din psikolojisi, sosyal psikoloji ve din sosyolojisini ilgilendiren yönleri de vardır. Çünkü din psikolojisi, dini yaşayış ve davranışlar ile bunlara yol açan sebepler ve kişiliğin şekillenmesini incelemektedir.⁶⁹ Din sosyolojisi, din ve toplum arasındaki ilişkileri ve bunlar arasındaki karşılıklı etkileşimi inceleyen bir bilim dalıdır.⁷⁰ Sosyal psikoloji ise, bireyin davranış, duygu ve düşüncelerinin diğer kimselerin davranış ve özelliklerinden nasıl etkilendiğini ya da belirlendiğini inceleyen bir bilim dalıdır.⁷¹

Bu ayet, günümüz psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin çokça ilgilendiği kişilik, benlik, karakter, huy, mizaç, şahsiyet, davranış ve sosyal çevreden etkileşim gibi konulara ışık tutucu mahiyette bilgiler ihtiva etmektedir. Önce bu kavramların anlamlarını verip daha sonra da ayette ifade edilen gerçeklerin, psikoloji ve sosyoloji bilimleriyle ilişkisini ortaya koymaya gayret göstereceğiz. Kişilik; bireyin kalıtım yoluyla getirdiği özellikler yanında çevreden etkileşim yoluyla edindiği ilgi, tutum, yetenek, alışkanlık gibi bedensel, zihinsel ve ruhsal davranışların tümünün birden oluşturduğu, insanı başkalarından ayıran özellikler bütünüdür.⁷² Bir başka ifadeyle kişilik, ferdin hayat biçimi, yaşama tarzıdır. Kişilik ve şahsiyet eş anlamlıdır.⁷³ Karakter de; genel olarak kişilik ve şahsiyetle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. İnsanın karakteri, kişisel özelliklerle, içinde yaşanılan çevrenin değer yargılarından oluşmaktadır.⁷⁴

⁶⁹ Hökelekli Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV. Yay., Ank., 1993, s. 8

⁷⁰ Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, Kayseri, 1990, s. 8

⁷¹ www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/psikoloji/03.12.2006; www.aof.edu.tr/kitap/sosyalpsikoloji, 03.12.2006; [www.sosyalsiyaset.com/documents/sosyal psikoloji](http://www.sosyalsiyaset.com/documents/sosyal-psikoloji), 03.12.2006

⁷² Köknel, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar, İst., 14. baskı, 1997, s.19; Kula, M. Naci, *Kimlik ve Din*, Ayışığı Kitapları, İst., 2001, s.40; Kara, Necati, *Kur'an'da Beden Dili*, Bilge Yayınları, İst., 2004; s. 144; Sert, s. 48; Koç, Bozkurt, *Ergenlikte Benlik Gelişimi ve Din*, Atatürk Üniv. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003, s. 10

⁷³ Sert, s. 48

⁷⁴ Köknel, s. 20

Konumuzla ilgili bir diğer kavram ise, benliktir. Benlik; bireyin yetenek, özellik, değer yargıları, ideal ve isteklerine ilişkin kanaatlerinin bütünüdür.⁷⁵ Benlik; kişinin kendisi ile ilgili tasavvurların bütünü, kendini oluşturan özellikler, kendi hakkındaki görüşü, kendini algılama ve değerlendirmesi, bireyin çevresi tarafından nasıl tanındığı hakkındaki bilgi ve bilincidir.⁷⁶ Söz konusu tanımlara göre benlik, bazı psikologlarca farklı olarak telakki edilse bile, aslında anlam önünden çok fazla bir farkları yoktur.⁷⁷ Kişiliği etkileyen temel faktörleri genel olarak belirtecek olursak, doğuştan gelen özellikler yanında aile, arkadaş çevresi, din, toplum ve medyadır.⁷⁸

Ayetin anlam alanı içinde yer alan bir diğer kelime, mizaçtır. Mizaç, Arapça bir kelimedir. Mizac, “bir şeyle karıştırılmış başka bir şey” anlamına gelmektedir.⁷⁹ Sonradan katılan anlamına geldiği için, ilk ve asli yaratılıştan gelen özellikler yani fitrat anlamında değildir. Mizac veya huy, eşanlamlı kelimeler olup, günlük yaşantı içinde kişiye özgü duygusal tepkilerdir. Mizac, genel olarak kişiliğin kalıtımla ilgili özelliklerini temsil eder.⁸⁰ Bu tanıma göre, kişilik/karakter, mizaçtan daha kapsamlıdır.

Ayette yer alan kelimelerden biri de “amel” yani davranıştır. Amel; Arapça’da “iş, çaba, fiil, çalışma” gibi manalara gelmektedir.⁸¹ İstilah olarak ise, “Canlı bir varlığın gayeli olarak yaptığı iş”⁸² diye tarif edilmiştir. Psikoloji ve felsefe eserlerinde davranış, canlı organizmanın dıştan gelen uyarıcılara verdiği tepkiler ve çevreyle olan ilişkisinde değişiklik yaratan eylemlerdir. Daha genel bir ifadeyle canlı organizmanın yaptığı her şey olarak değerlendirilir.⁸³ Davranışa ilişkin olarak yapılan iki tanım arasında yani Arapça ve psikoloji kaynaklarında belirgin bir fark vardır: Biri “belirli bir gaye ile yapılan eylemleri,” diğeri gayeli gayesiz tüm eylemleri ifade etmektedir. Biz, konumuz gereği, insanın gayeli yani bilinçli eylemleri üzerinde durmaktayız.

İnsan davranışlarının temel belirleyici unsuru, birinci derecede fitrattır. Fakat fitrat, aile, inanç, eğitim, arkadaş ve sosyal çevrenin etkisiyle kazanılan tutum ve

⁷⁵ Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitabevi, Ankara, 1994, s. 264-265

⁷⁶ Koç, s. 9

⁷⁷ Ayrıca bkz. www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.06.11.2006

⁷⁸ Koç, s. 66-82

⁷⁹ İbn Manzur, 2/366

⁸⁰ Köknel, s. 19; Kara, s. 170

⁸¹ İbn Manzur, 2/516.

⁸² İsfehani, s. 587.

⁸³ Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 191; Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1987, s. 48

davranışların niteliğine göre, müspet veya menfi yönde etkilenmektedir. Başlangıçta tertemiz olan fıtrat, insanın sonradan kazandığı nitelikler, değerler ve benimsediği hayat tarzına dayalı olarak asli safiyetinden uzaklaşabilmektedir. Tüm insanlar, varlık sahnesine çıktıklarında yani dünyaya geldiklerinde, Yüce Allah, kendilerine kötülük (fücur) ve iyiliği (takva) yapabilme kapasitesi vermiştir. Bununla da kalmamış kötülük (fücur) ve iyiliğin (takva) ne olduğunu ve kötülükten sakınıp iyiliğe nasıl yöneleceğine dair bilgi ve duyguları da insanların nefesine yani kendilerine ilham etmiştir. Yani insan, Allah'ın rahmet ve ihsanının gereği olarak yaratılıştan, iyilik ve kötülüğü temyiz edebilecek yeteneklerle donanmış olarak doğmaktadır.⁸⁴ Buna göre hayırlı davranış biçimini gerçekleştirenler, fıtratındaki takvayı esas alarak hayatını şekillendirme çabası içinde bulunan mü'min şahsiyetlerdir. Takvaya muhalif olan yani Allah'a isyan ve itaatsizliği öne çıkaran, isyankârlığı hayat tarzı edinenler ise, facir yani mü'min olmayan kişilerdir.⁸⁵

Gerçekte insan nefsi, iyilik ve kötülüklere eşit derecede kabiliyetlidir.⁸⁶ Fakat insanın tercihleri ve değer yargıları, dinî inanç ve telakkileri, ahlâkî erdem yahut erdemsizlikleri bu eşitliği bozabilmektedir. Sonraki kazanımlarıyla fıtrata aykırı davranan, fıtratlarındaki o saflık ve temizliği bozanlar olduğu gibi, fıtratlarına uygun davranarak kendilerini yüceltenler de vardır. Fıtratlarına aykırı davrananlar, kalpleri mühürlenme derecesine gelmediği sürece, tekrar asli safiyetine dönebilirler. Kalpleri mühürlenme noktasına gelmişse, artık onlar için yapılacak bir şey kalmamıştır ve onlar fıtrat özelliklerinden ve Allah'ın rahmetinden büsbütün uzaklaşmış olurlar.⁸⁷

b- 'Şakile' kelimesine benimsenen inanç ve hayat tarzı anlamını verenler

İnsanın duygu ve düşüncelerini olduğu kadar, eylemlerini, tercih ettiği yaşam tarzını, hayata bakış ve olayları değerlendirmesini şekillendirme konusunda, yaratılıştan verilen duyu organları ve duyguların ötesinde, yakın ve uzak çevremizin, adet ve alışkanlıklarımızın inkâr olunamayacak derecede etkisi vardır. Bilginlerimiz, 'şakile' kelimesinin anlam ve yorumundan hareketle bunları da dikkate alan açıklamalarda bulunmuşlardır.

⁸⁴ Şems, 91/7-8

⁸⁵ Şems, 91/7-8

⁸⁶ Kara, s. 151

⁸⁷ Bakara, 2/7, En'am, 6/46, Casiye, 45/23

"Herkes varlık yapısına, benimsediği görüşe ve hayat anlayışına göre amel eder..."⁸⁸

"Herkes din, mezhep ve tarikatına, tuttuğu yola, hayat tarzına göre amel eder..."⁸⁹

"Herkes benimsediği, alışkanlık kazandığı adet ve geleneklere göre davranır..."⁹⁰

"Herkes kendisine benzeyen, ona uygun olan, ona yakışan, layık olan amelleri işler..."⁹¹

"Herkes hidayet ve dalalet yollarından kendi durumuna uygun olan yol ve hayat tarzına göre davranır..."⁹²

"Herkes hidayet ve dalalettteki durumuna uygun bir yolda hareket eder. Veya bedeni mizacına uygun olarak, ruhi cevherine göre davranır..."⁹³

"Herkes içinde yaşadığı sosyal çevreye uygun davranır..."⁹⁴ Müfessir Beğavi (h. 516) de 'şakile' kelimesine, diğer tefsirlerde yer alan anlamları verdikten sonra ayetin, mecazi olarak şu anlama geldiğini söyler:

"Herkes kendine benzeyen tarzda davranır..."⁹⁵

"Herkes hoşlandığı, benimsediği ahlaki özelliklerine göre davranır..."⁹⁶

"Habibim! Sen herkes kendi tarikatı üzerine amel eder de..."⁹⁷

"(Resulüm! müşriklere) De ki: Herkes kendi karakterini sergiler; sizin gibi müşriklerden, daima şer, müminlerden ise hayır doğar..."⁹⁸

"De ki: Her biri kendi uyarına (uygun, benzer, yaraşır) göre hareket ediyor..."⁹⁹

⁸⁸ Taberî, 8/140; Nehhas, 4/188; Kurtubi, 10/281; İbn Kesir, 3/60; İbn Cevzi, 5/80; Alusi, 15/150

⁸⁹ Taberî, 8/140; Nehhas, 4/188; Kurtubi, 10/281; İbn Kesir, 3/60; İbn Cevzi, 5/80; Alusi, 15/150

⁹⁰ Nehhas, 4/188; Alusi, 15/150

⁹¹ Cessas, 5/33

⁹² Zemaşerî, Mahmud b. Ömer, el-Keşşaf an Hakaiki Ğavâmidit-Tenzil ve 'Uyuni'l-Ekavîl fi Vucûhi't-Te'vîl (Tefsiru'l-Keşşâf), Neşru'l-Belağa, Kum, 1413/1992, 2/690; Neseî, Ebu'l Berekât, Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vîl (Tefsiru'n-Neseî), Kahraman Yay., İst., 1984, 2/325

⁹³ Beydavi, Kadı Abdullah, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vîl*, Dersaadet Yay. İst. tsz. 1/580; Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezaya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1411/1990, 5/192

⁹⁴ Taberî, 8/140; Nehhas, 4/188; Kurtubi, 10/281; İbn Cevzi, 5/80; İbn Kesir, 3/60

⁹⁵ Beğavi, Ebu Muhammed Hüseyin, *Mealimu't-Tenzil*, Daru Tayyibe, 1417/1997, 4. b. 5/124

⁹⁶ Şevkani, 3/253-254

⁹⁷ Vehbi, Mehmet, *Hülasatü'l-Beyan*, Üçdal Neşriyat, İst. 1966, 7/3047

⁹⁸ Bakûvî, Mir Muhammed Kerim, *Keşfu'l-Hakayık an Nüketi'l-Âyatı ve'd-Dekayık (Gerçeğin Doğuşu)*, Hazırlayan: Ahmet Dolunay, Merkür Yayınları, İstanbul, 2000, 1/548

⁹⁹ Elmalılı, 5/3196

*“De ki: Herkes kendi mizaç, meşreb ve yaratılışına, benimsediği hayat tarzına göre, bilinçli, amaçla örtüşen niyete dayalı ameller işleyerek bir ömür geçirir...”*¹⁰⁰

*“De ki, “Herkes hidâyet ve sapıklık hususunda kendi yoluna göre çalışır...”*¹⁰¹

*“De ki: Herkes huylandığı huya göre hareket eder...”*¹⁰²

*“De ki: Herkes kendi kişiliği ve inancı uyarınca hareket eder...”*¹⁰³

*“De ki: Herkes mizacına ve inancına göre amel eder...”*¹⁰⁴

İnanç ve amel arasındaki derin ve anlamlı ilişkinin mahiyetini bildiren bir darb-ı meselde, “Her insanın amelleri kendine benzer” denilmiştir.¹⁰⁵ Çünkü insan ve amel ilişkisi, tıpkı ruh ve bedenın birbirleriyle irtibatı gibidir. Bir başka ifadeyle insanın manevi yetenekleri ve psikolojik durumu ile, amelleri arasında özel bir ilişki vardır. Yani ameller, insanın kişilik yapısıyla bir bütünlük arz etmektedir. İşte bu yüzden cesurlarla, korkakların; cömertlerle cimrilerin, mü'minlerle inkârcıların davranışları kesinlikle bir değildir.¹⁰⁶

İncelemekte olduğumuz ayet, ‘Gelişim Psikolojisi’ ile de çok yakından ilgilidir. Zira gelişim psikolojisi, insanların yaşam süresi boyunca fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden nasıl değiştiklerini, nasıl etkileşime girdiklerini ve geliştiklerini incelemektedir.¹⁰⁷

Gelişim psikolojisi ile sosyal psikoloji, kişilerin etkilenme nedenlerinden birinin de ‘benzerlik’ olduğunu belirtir. Bireyler, kendilerine benzeyen kişileri, tereddüt göstermeksizin severler. Arkadaşlık ilişkileri üzerinde, inanç ve kişilik benzerliğinin etkisi yaygın ve önemlidir. Bireylerin birbirlerinden hoşlanmalarının temelinde, yalnız benzerlik değil, aynı zamanda düşünce ve davranış yönünden birbirlerini tamamlayıcı, destekleyici bir ilişki içinde olmaları da yatar.¹⁰⁸

¹⁰⁰ Tekin, Ahmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru Tefsiri Meal*, Kalam Yayınları, İst., 2005, s. 291

¹⁰¹ Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1406/1986, 5. b., 3/402

¹⁰² Gölpınarlı, Abdalbaki, www.hasenat.net, Kur'an-ı Kerim Araştırma ve İnceleme Programı, 2.1 sürüm.

¹⁰³ Kutub, Seyyid, *Fi Zilal'i-Kur'an*, Daru's-Şuruk, Kahire, 12. b., 4/2249

¹⁰⁴ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İst, 1987, 7/3566

¹⁰⁵ Beğavi, 5/124

¹⁰⁶ Tabatabai, 13/190

¹⁰⁷ www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/psikoloji.03.2.2006; <http://www.psychology.hacettepe.edu.tr/sosyal-psikoloji.htm>, 04.12.2006

¹⁰⁸ www.aof.edu.tr/kitap/sosyal-psikoloji, 03.12.2006

Etkileyen ve etkilenen, bir başka ifadeyle sosyal bir varlık olarak insan, aile, arkadaş, iş, okul, yaşadığı muhit gibi yakın ve uzak çevresinden müspet veya menfi şekilde etkilenir. Kaynaklarımızda yer alan ve sosyal çevre, benimsenen hayat tarzı ve takip edilen yol anlamını verdiğimiz kelimeler, 'nahiye' ve 'cedile' kelimeleridir. Gerçekten insanın gayeli, bilinçli davranışları, benimsediği din, inandığı değerler, içinde yaşadığı sosyal çevre, eş, iş ve arkadaş grubu tarafından şekillendirilmektedir. Yani inanç ile davranış arasında çok güçlü bir ilişki söz konusudur. Kur'an'da iman ile amelin hep yan yana veya birlikte zikredilmesinin nedeni de bu olsa gerektir.

Sosyal çevrenin insan kişiliğini etkilediğine dair Hz. Peygamber'den yapılan bir rivayette ise şöyle denilmektedir: *"Her çocuk, fitrat üzere doğar. Çocuğun bu hali, konuşma çağına kadar devam eder. Sonra anne-babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yapar."*¹⁰⁹ Bu hadis, aile çevresinin insan üzerindeki etkisini çok açık bir şekilde beyan etmektedir. Buna göre insan hayatını yönlendiren ve onu etkileyen unsurları sıralarsak, bunlar; anne, baba, kardeş, nine ve dede, yakın ve uzak akraba, arkadaş, komşu, okul, eğitim, radyo, televizyon, İnternet, teknolojik buluşlar, gazete ve kitaplardır... Bir başka ifadeyle bunlar, insanın çevresidir, yani etkilenme nedenleridir. Aile, çocuğu iyi veya kötüye sevk eden, onu şekillendiren etkenlerin birincisidir. Hadiste görüldüğü gibi, çocuğun dinli veya dinsiz olmasındaki en önemli sebep, anne-babadır. Daha geniş anlamıyla çocuğun içinde bulunup yetiştiği yakın çevresi, onun şekillenmesinde en önemli etkiye sahiptir.

Sosyal çevrenin insan kişiliği üzerindeki etkisiyle ilgili olarak bir ayette, *"Ey iman edenler! Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının ve sadıklarla birlikte olunuz"*¹¹⁰ buyurulmaktadır. Sadık, özü-sözü doğru, söz ve amelleri birbiriyle uyumlu, imanlarında tutarlı ve Allah'a verdikleri ahitleri yerine getirenlerdir.¹¹¹ Daha genel bir ifadeyle söyleyecek olursak sadık, hem Allah'a ve hem de insanlara karşı, muamelesi dürüst olan kişi demektir.

İnsan en yakınlarından, annesinden, babasından, çocuklarından, hanımından kaçır mı? Evet kaçır. Kur'an, ahiret günü, evladın anne ve babasından, anne ve babanın evladından, eş dost ve yakınların birbirlerinden kaçacaklarını haber

¹⁰⁹ Buhari, *Cenaiz*, 79, 80, 93, *Sünnet*, 17, *Kader*, 3; Müslim, *Kader*, 22, 23, 24, 25; Ebu Davud, *Sünne*, 17; Tirmizi, *Kader*, 5; İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, tsz., 2/ 315, 346

¹¹⁰ Tevbe, 9/119

¹¹¹ Nehhas, 3/266

vermektedir.¹¹² Bunun nedeni, taraflardan birinin veya her ikisinin diğerine karşı sorumluluklarını yerine getirmemiş olmalarıdır.

İnsanın sosyal çevresi öylesine önemlidir ki, bizim kişiliğimiz, hayat anlayışımız ve inancımız hakkında çok net bilgiler verir. Bu yüzden Peygamberimiz, “Kişi sevdiğiyle beraberdir¹¹³”, “Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin”¹¹⁴ demiştir. Peygamberimiz, nitelikli ve saygın mü'minlerle arkadaşlık etmemizi tavsiye etmiştir. Çünkü iyi, güzel arkadaşın durumu, çevresine güzel koku yayan kişi gibidir.¹¹⁵ O, arkadaşlık kurduğumuz kişilerden mutlaka etkileneceğimizi şu ifadeleriyle bildirir: “İyi arkadaşla kötü arkadaşın misali, misk taşıyanla körük çeken insanlar gibidir. Misk sahibi ya sana kokusundan verir veya sen ondan satın alırsın. Körük çekene gelince ya elbiseni yakar yahut da sen onun pis kokusunu alırsın.”¹¹⁶ Kötü arkadaşlar, insanı hak yoldan uzaklaştırırlar. Kötü arkadaş seçen, gerçeği bir gün dünyada da ahirette de anlar ama iş işten geçmiş olur.¹¹⁷

Hız. Ömer, dinimiz ve dünyamız konusunda bize yararı dokunmayan kişilerle dost olmamamızı, güvenilir ve gerçek anlamda Allah'a bağlı olanlarla dostluk kurmamızı ve istişarede bulunmamızı tavsiye eder. Çünkü kötü kişiler, dostunu da kötülüğe sevk eder.¹¹⁸

İnsanın yetiştiği ortam veya çevresinde bulunan kişilerin ötesinde, egemen güçlerin yani otorite sahiplerinin de, kişinin iman edip etmemesinde, onun ahlaki yönden şekillenmesinde büyük oranda belirleyici etkileri vardır.¹¹⁹ Bütün bu anlamdaki ayet ve hadisler şunu ifade etmektedirler: İnsan, kiminle oturup kalkarsa veya kimleri sever ve dost olursa onların inanç ve ahlakından etkilenmektedir.

‘Şakile’ kelimesinin sözlük anlamlarında gelenek ve alışkanlık manasının da bulunduğunu daha önce belirtmiştik. Gerçekten de gelenek, alışkanlık ve şartlanmışlık, davranışlarımız üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahiptir. Çünkü

¹¹² Abese, 80/34–37

¹¹³ Buhari, *Edeb*, 96; Müslim, *Birr*, 165, (2640); Ebu Davud, *Edeb*, 122; Tirmizi, *Zühd*, 50

¹¹⁴ Ebu Davud, *Edeb*, 19; Tirmizi, *Zühd*, 45

¹¹⁵ Ebu Davud, *Edeb*, 19; Tirmizi, *Zühd*, 56.

¹¹⁶ Buhari, *Buyu'*, 38, *Zebaih* 31; Müslim, *Birr*, 146, (2628).

¹¹⁷ Furkan, 25/27-30; Zuhuf, 43/38; Saffat, 50-61

¹¹⁸ Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed, *Şuâbu'l-İmân*, tah., Muhammed Said Zağlul, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1410, 7/56. Bu hadis İbn Ömer'e de nisbet edilmektedir. Bkz. Malik b. Enes, *Muvatta*, Daru'l-Kalem, Şam, 1.baskı, 1991, 3/411

¹¹⁹ Nuh, 71/26-28.

insan, gelenek ve alışkanlıklarının esiri olabilmektedir. Kur'an, körü körüne, bilinçsizce ataları taklit etmeyi, adet ve alışkanlıkları sorgulamaksızın bir şartlanmışlık hali içinde davranmayı şiddetle kınamakta;¹²⁰ "İlim ve iman ehli"nin rehberliğine başvurulmasını emretmektedir.¹²¹

Konumuz olan ayet, Allah'ın inkârcılar hakkında bir tehdit olarak söylediği şu ayete de anlam yönünden benzemektedir: "Siz benimsediğiniz hayat tarzını ve sizde karakter haline gelmiş bulunan tavırları, hiç tereddüt etmeksizin bir şartlanmışlık hali içinde sürdürmeye gayret gösterin bakalım. Şüphe yok ki, ben de aynı şekilde davranmaktayım."¹²²

c- 'Şakile' kelimesine niyet, kabiliyet anlamını verenler

Kaynaklarımızda 'şakile' kelimesine niyet ve kabiliyet anlamları da verilmiştir. Niyet, insanın isteyerek, yönelerek, arzulayarak gerçekleştirdiği kalbi bir eylemdir.¹²³ Niyetin gerçekleştirdiğimiz veya gerçekleştirmeyi arzuladığımız bütün zihni ve bedeni eylemlerimizde etkinliği söz konusudur. Çünkü iradeye dayalı, şuurlu, istekli davranışlar, ancak niyete dayalı olabilir. Yani niyet ve davranış arasında da sıkı bir münasebet söz konusudur. Bu yüzden ayete:

"De ki: Herkes niyyetine göre amel eder..."¹²⁴ şeklinde anlam verilebilir.

Peygamberimizden rivayet edilen "Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, fakat sizin gönüllerinize ve eylemlerinize bakar"¹²⁵ anlamındaki hadis, niyet ve davranışın birliktelik ve önemini göstermektedir. Konuyla ilgili meşhur bir hadiste de, "Ameller niyetlere göredir. Binaenaleyh herkese niyet ettiği vardır..."¹²⁶ denilerek hem niyetin önemi ve hem de niyet ile amellerimiz arasındaki uyumun varlığı dile getirilmektedir.

İnsanların inançları farklı olabileceği gibi, inançlarındaki samimiyet derecesi de farklıdır. Aynı durum, kabiliyetleri için de söz konusudur. Çünkü Kur'an-ı Kerim, insanların davranış, düşünce, gayret ve eylemler açısından farklılıklar arz ettiklerini

¹²⁰ Bakara, 2/170; Lokman, 31/21; Zuhuruf, 43/22-25; Ahzâb, 33/67

¹²¹ Nahl, 16/43

¹²² Hud, 11/121; Nehhas, 6/178; ayrıca bkz. En'am, 6/135; Zümer, 39/39

¹²³ Halil b. Ahmed, 8/394

¹²⁴ Taberî, 8/140; Nehhas, 4/188; Kurtubi, 10/281; İbn Kesir, 3/60; İbn Cevzi, 5/80; Alusi, 15/150

¹²⁵ Müslim, *Birr*, 32-33; İbn Mâce, *Zühd*, 9

¹²⁶ Buhârî, *Bed'ül-Vahy*, 1, *Eymân*, 23, *Hiyel*, 1; Müslim, *İmâre*, 45; Ebû Dâvud, *Talâk*, 11; Tirmizî, *Fezâilül-Cihâd*, 16

belirtir: “*Muhakkak ki çabalarınız çeşit çeşittir.*”¹²⁷ Gayret sarf ederek takip edilen yol ve amaçlar, mahiyet itibarıyla birbirinden farklı olduğu gibi, inanan ve inanmayan her insanın, yaptığı davranışlardan dolayı da belirli bir derecesi vardır.¹²⁸ İnananlar, Allah katındaki derecelerini yükseltmek için yararlı davranışlarda bulunmağa çaba gösterirken, inkâr edenler, Allah’ın ve insanların hukukuna riayet etmeyerek seviyelerini düşürmektedirler.

Konumuz olan ayete, “*Herkes özel hislerine göre iş yapar...*”¹²⁹ “*De ki: «Herkes kendi kabiliyetine göre amelde bulunur...*”¹³⁰ tarzında anlamlar da verilmiştir. His; duyu organlarıyla ve duyularla bir şeyi idrak etmek, bulmak, görmek ve bilmek demektir.¹³¹ İnsan, duyu organları ve duyularıyla idrak ettiği gerçeklere, bunlarla sağladığı yeteneklere göre kendi görüş ve düşüncesini belirler ve ona göre davranır.¹³²

‘Şakile’nin, ana yoldan ayrılarak bölünmüş tali yollar, cemaat anlamına da geldiğini daha önce söylemiştik.¹³³ Söz konusu manayı ayete uyguladığımızda şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: “*Asıl olan Allah’ın fitratıdır. Ama buna rağmen bazı insanlar, ilk ve temel ilke olan, kişiliklerine ilham edilmiş bulunan bu fitrat yolundan saparak, sonradan etkilendikleri, benimsedikleri, kendi zanlarınca hak olduğuna inandıkları çeşitli yollar edindiler.*”

Ayetin devamında, Cenab-ı Hak, genelde tüm insanlar için, özelde de inkârcılar için, “*Sizi yetiştiren, büyüten, rızık veren Yaraticınız, kimin en doğru yolda olduğunu en iyi bilendir*” demekle şunu ifade etmektedir: Hiç kimse asli fitrattan, Allah katında yegâne din olan İslam’dan ayrılarak, kendi arzusuna göre bir yol tutturup ona göre davranmak hakkına sahip değildir. Şahsi ve keyfi tayinlerle tutulan yol, doğru ve hak yol olamaz. Bu konuda ölçü, Allah’ın kitabı ve Hz. Peygamberin beyanlarıdır. Allah’ı hesaba katmaksızın öyle kendi bilgi, düşünce ve görgülerinize dayalı olarak amel edip, kurtuluş ümit etmeniz beyhude bir çırpınıştır. Bir din veya mezhep, herhangi bir kişinin veya toplumun mizaç ve duygularına uygun gelmekle hemen

---

¹²⁷ Leyl, 92/4

¹²⁸ Ahkaf, 46/19.

¹²⁹ Elmalılı, 5/3196

¹³⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İst., 1964, 4/1904

¹³¹ el-İsfehânî, s.116; İbn Manzur, 6/ 49-50; Neseî, I, 159

¹³² Taberi, 8/140; Kurtubî, 10/281; Maverdi, 3/268-269; İbn Kesir, 3/60

¹³³ İbn Manzur, 11/356; İbn Aşur, 7/194

doğru olamaz.¹³⁴ “Doğru yol, Allah’ın hükümleri çerçevesinde doğru bir eğitimden geçmiş; ruhî ve ahlâkî melekeleri, duygu ve düşünceleri, inanç, irade ve ahlâkî Allah’ın rızasına uygun bir çizgide oluşmuş insanların tuttuğu yoldur.”¹³⁵ Ayette, herkesin bir endişe taşıması, doğru yolda yürümeye çalışması ve kendisini Allah’a götüreceği yolu bulmaya çabalaması konusunda da bir uyarı vardır.¹³⁶

“Size gelen her iyilik Allah’tandır; başınıza gelen her kötülük de kendinizden”¹³⁷ ayetinde ifade edildiği gibi, Allah tarafından imtihan amaçlı olan bela ve musibetlerin dışındaki kötülük, ya insanın bizzat kendi şahsından veya kendi cinsinin zulmünden kaynaklanmaktadır. Çünkü “Allah, hiç kimseye zerre kadar haksızlık yapmaz...”¹³⁸ Hadis-i Kudsî’de Cenab-ı Hak, “...Ben bütün kullarımı Hanif olarak yarattım. Ancak onlara şeytanlar gelip bir takım hilelerle onları dinlerinden uzaklaştırdılar. Helal kıldığım şeyleri onlara haram kıldılar. Hakkında hiçbir delil indirmedim halde, o şeytanlar Bana şirk koşulmasını emrettiler...”¹³⁹ buyurmaktadır.

Bu çalışmada ele aldığımız ayet, “Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler kötü kadınlara yakışırlar. İyi kadınlar iyi erkeklere, iyi erkekler de iyi kadınlara yakışırlar...”¹⁴⁰ ayetiyle de benzerlik arz etmektedir. Nitekim insanların hayırlılarından hayırlı, güzel söz ve ameller, şerhilerinden ise, şer ve fesad yani kötülük ve bozgunculuk zuhur eder. Rivayete göre Hz. İsa bir topluluğa uğrar. Onlar ona çirkin sözler söylerler. O ise, onların çirkin sözlerine karşılık çok güzel sözlerle mukabelede bulunur. Kendisine niçin böyle yaptığı sorulduğunda ise şu cevabı verir: “Her insan kendi yanında olanı harcar.”¹⁴¹ Yani her insan, bilgiden, inançtan, ahlak ve görgüden sermayesi ne ise onu ortaya koyar. Sermayesi güzellik olandan güzellik, çirkinlik, isyan ve zulüm olandan da ancak onlar çıkar. Bir başka ifadeyle, mü’minler imanın gereğini, inkârcılar da küfür ve nifaklarının gereğini ortaya koyar. Benzer anlamı ifade eden bir atasözünde de “Her kap, kendi içindekini dışarıya sızdırır”¹⁴² denilmiştir.

Kur’an, mü’minlerle inkârcıların inanç ve davranışlarını mukayese ettiği bir misalde şöyle demektedir: “Toprağı verimli güzel bir diyarın bitkisi, Rabbinin izniyle

¹³⁴ Elmalılı, 5/3196

¹³⁵ Karaman, Hayrettin ve diğerleri, *Kur’an Yolu*, 3/446.

¹³⁶ Kutub, 4/2249

¹³⁷ Nisa, 4/79

¹³⁸ Nisa, 4/40

¹³⁹ Müslim, *Cennet*, 63

¹⁴⁰ Nur, 24/26

¹⁴¹ Cessas, 5/33

¹⁴² Alusi, 15/197

yeşerip çıkar. Çorak, verimsiz olan bir yerin bitkisi ise çıkmaz, çıkan da bir şeye yaramaz. İşte şükredecek kimseler için Biz, ayetleri böyle farklı şekillerde iyice açıklamaktayız.”¹⁴³ Topraklar, nitelik ve verimlilik bakımından çeşitli olduğu gibi, insanların ve insan topluluklarının da iyisi ve kötüsü, mümini ve kâfiri vardır. İyiler iyi düşünür, Allah'ın peygamberlerinden istifade eder, ilâhî âyetleri tefekkür eder, ibret alır, iman eder, hayat bulur ve Allah'ın nimetlerine şükrederler. Ahiret için salih ameller işleyerek güzel semereler verirler. Çorak topraklar nasıl verimsiz ise, fıtratlarının sesine kulak tıkayarak, hidayetden uzaklaşan insanlar da, Allah'ın nimetlerini ve rahmetini inkâr ederek, ilahi nimetlerden yararlanmayı istemezler. İşte bu nedenle onların güzel meyveler vermelerine Allah'ın izni taalluk etmez. Onlar, kötülüğü güzellik olarak benimser ve felakete yuvarlanır giderler.¹⁴⁴ Bu ayette de inanç ve davranış arasındaki ilişkinin sebep, sonuç ve uyumunu görmekteyiz.

Bu çalışmada ele aldığımız ayetle ilgili olarak Hz. Ebu Bekir'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Kur'ân-ı Kerim'i başından sonuna kadar okudum. Şanı Yüce Allah'ın: “*De ki: Herkes tabiatına göre hareket eder*” buyruğundan daha çok ümit verici ve güzel bir buyruk görmedim. Çünkü kulun tabiatına isyandan başka bir şey uygun düşmüyor, Rabbe de mağfiretten başkası uygun düşmüyor.”¹⁴⁵

SONUÇ

'Şâkile' kelimesinin bir çok anlamı mevcuttur, fakat söz konusu anlamlar, birbiriyle irtibatlı, biri diğerini bütünleyen bir yapı arz etmektedirler. 'Şakile,' geçmiş ve günümüz eserlerinde tabiat, âdet, çevre, din, ahlâk, niyet, mizaç, cibilliyet, kabiliyet, yol, inanç, çeşit, yaratılış ve fıtrat gibi değişik, fakat birbirine yakın mânâlarla tefsir edilmiştir. Halika, tabia, seciyye, ve cibillet kelimeleri, eş anlamlıdır. 'Şakile' kelimesinin bu sözlük anlamları ile tefsir ve meallerde verilen anlamlar, arasında genelde bir uyumun olduğunu söyleyebiliriz.

Bu çalışmada ele aldığımız ayetteki 'şakile' kelimesinin yer aldığı cümleye, Zemaşşeri, Beydavi, Neseî, Ebu's-Suud ve Mehmet Vehbi Efendi'nin verdiği anlamlar, birbirlerinin aynısıdır. Bir kaç kişi hariç, bütün müellifler biraz farklı

¹⁴³ A'raf, 7/58

¹⁴⁴ Elmalılı, 3/2201-2202

¹⁴⁵ Kurtubî, 10/281

ifadelerle anlamı aktarmışlardır. Verilen bu anlamlarda ciddi bir sıkıntı görülmemektedir.

Bilginlerden bir kısmı, 'şakile' kelimesine, henüz değer yüklenmemiş salt karakter, fitrat, tabiat yani yaratılış tarzı anlamını vermişlerdir.¹⁴⁶ Diğer bir kısmı ise, ilk ve asli yaratılışla birlikte, sonradan bizzat kendileri veya çevreleri tarafından kazandıkları, bilgi, görgü, inanç ve düşünceye dayalı olarak ortaya koydukları davranış çeşitleri anlamını vermişlerdir.

Bu çalışmayı yaptıktan sonra bizde oluşan kanaate göre, 'şakile' kelimesi, fitratla eş anlamlı değildir. Fitrat, şakilenin anlamlarından biridir ama tümü değildir. 'Şakile'nin, 'fitrat' veya 'yaratılış tarzı' olarak çevrilmesi, ayette ifade edilmek istenen manayı tam olarak yansıtmamaktadır. Buna göre 'şakile,' hem fitrattan gelen ve hem de anne-baba, aile ortamı, arkadaş çevresi, iş, eğitim ve inanç çevresi gibi sonradan çeşitli şekillerde müsbet veya menfi değer yargılarıyla oluşmuş davranış biçimleri, dini ve ahlaki değerlere göre kişinin davranması demektir. Yani 'şakile,' genel anlamda kişinin takip ettiği yol, tuttuğu görüş, yaşantı şekli ve hayat tarzı manasını ifade etmektedir.

İnsanlar, kendi özellikleriyle olduğu kadar, arkadaşlık ve dostluk kurduğu, yani kendileriyle aynı inanç ve düşünceyi paylaştığı insanların dini ve ahlaki nitelikleriyle şekillenmekte onlarla aynı veya benzer davranışları sergilemektedir. Yani içimizdeki manevi duyguları bozan veya düzelten hususlar, bize yapılan etkilerle orantılıdır. Bu etkileri kim daha tesirli yaparsa, biz ona göre şekilleniriz.

Ayetin anlam çerçevesinde, hem ferdi ve hem de toplumsal açıdan düşünce ve davranışların teşekkül etmesine etki eden sebepler ve bunların sonuçları konu edildiğinden, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin ve bunların alt disiplinlerine yol gösterecek mahiyette bir anlam örgüsü bulunmaktadır.

İnsan davranışlarıyla bütünleşen bir varlıktır. İncamız davranışımızı, davranışımız da incamızın seviye ve niteliğini belirlemektedir. Bu ayet, günümüz psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin çokça ilgilendiği ve onların temel konularından olan kişilik, mizaç, davranış ve sosyal çevreden etkileşim gibi konulara ışık tutucu mahiyette bilgiler ihtiva etmektedir.

---

¹⁴⁶ Söz konusu bilginler, Hüseyin Atay-Yaşar Kutluay, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Bekir Sadak ve Ali Bulaç'tır.

Başta Kur'an olmak üzere temel kaynaklarımız, insan kişiliğinin nasıl ve ne şekilde oluştuğunu ve etkilenme nedenlerini yani duygu, düşünce ve davranışlarımızın oluşumunu, günümüz psikoloji ve sosyoloji bilimlerinden çok daha önce ortaya koymuştur.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden hareketle, 'şakile' kelimesine genel hatlarıyla bir anlam verecek olursak şöyle tarif edebiliriz: 'Şakile,' hem fıtrattan gelen ve hem de anne-baba, aile ortamı, arkadaş iş, eğitim ve inanç çevresi gibi sonradan çeşitli şekillerde müsbet veya menfi değer yargılarıyla oluşmuş davranış biçimleri, benimsenen ve uğrunda çaba gösterilen dini ve ahlaki değerlere göre davranma tarzıdır.

Kaynaklarımızdan istifade ederek söz konusu ayete kanaatimizce şu anlamlar da verilebilir:

"Herkes bilgi, görgü, düşünce ve inanç seviyesine göre davranır..." ;

" Herkes benimsediği hayat tarzına, kabiliyetine, liyakatine ve seviyesine göre davranır."